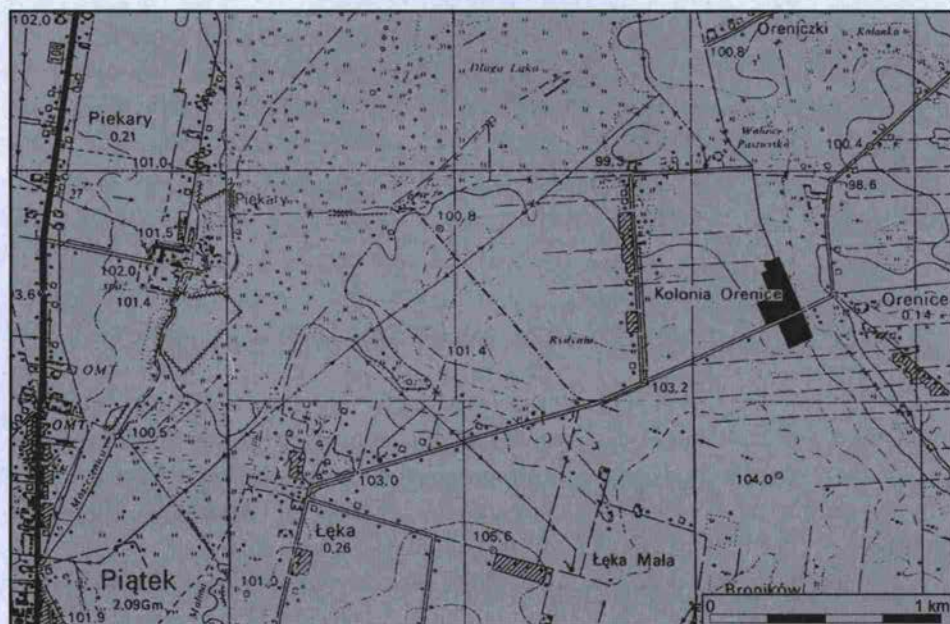

Jerzy Maik

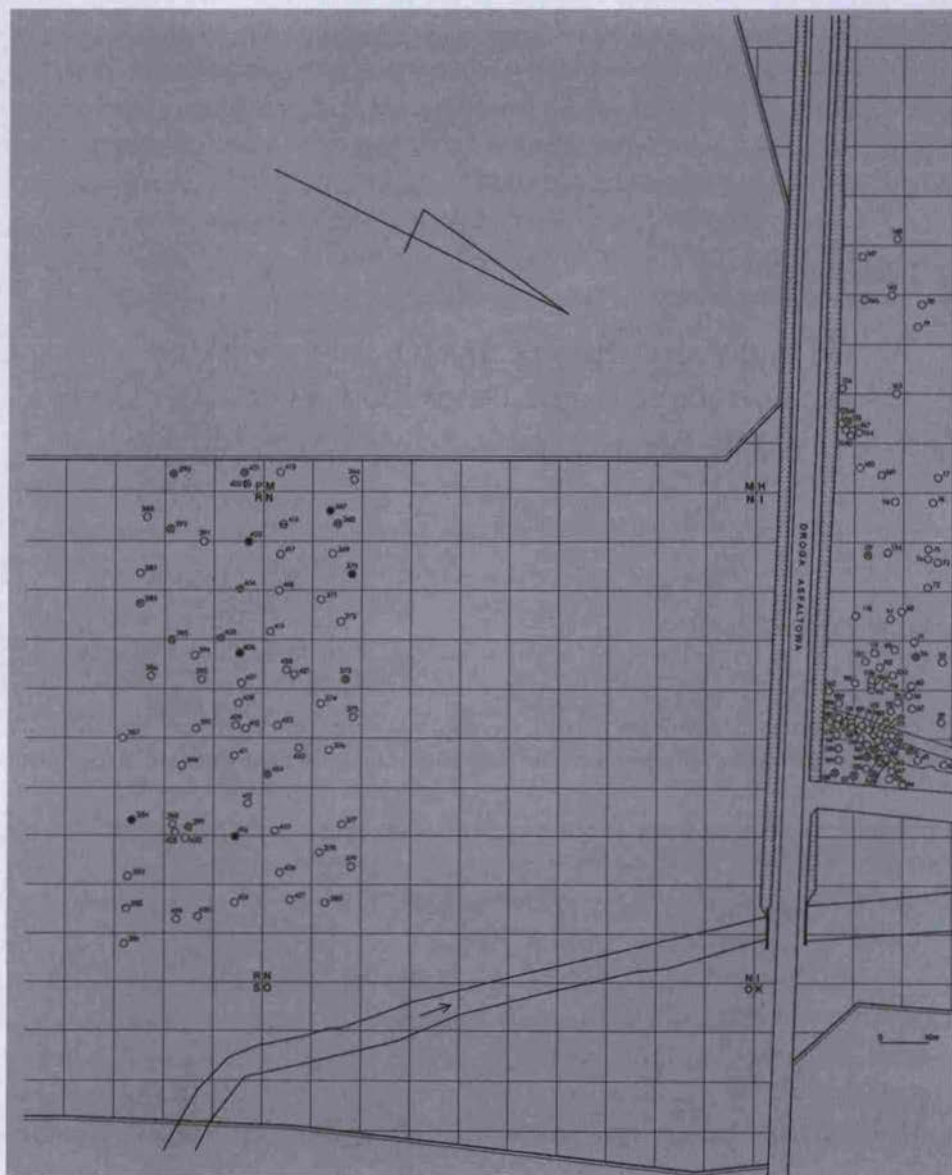
Wyniki badań archeologicznych na stanowisku Kolonia Orenice st. 6, gm. Piątek, pow. Łęczyca — Orenice, st. 9–10, gm. Bielawy, pow. Łowicz, woj. łódzkie

Wstęp

Stanowisko archeologiczne Kolonia Orenice 6 — Orenice 9–10 położone jest na zachodnim stoku niewielkiego cieku wodnego — dziś kanału melioracyjnego. Podczas badań powierzchniowych znaleziono w tym rejonie 3 stanowiska, w tym jedno na gruntach wsi Kolonia Orenice w gm. Piątek, zaś dwa na gruntach wsi Orenice, gm. Bielawy (ryc. 1). Wyniki badań sondażowych wskazywały jednak, że mamy na tym obszarze do

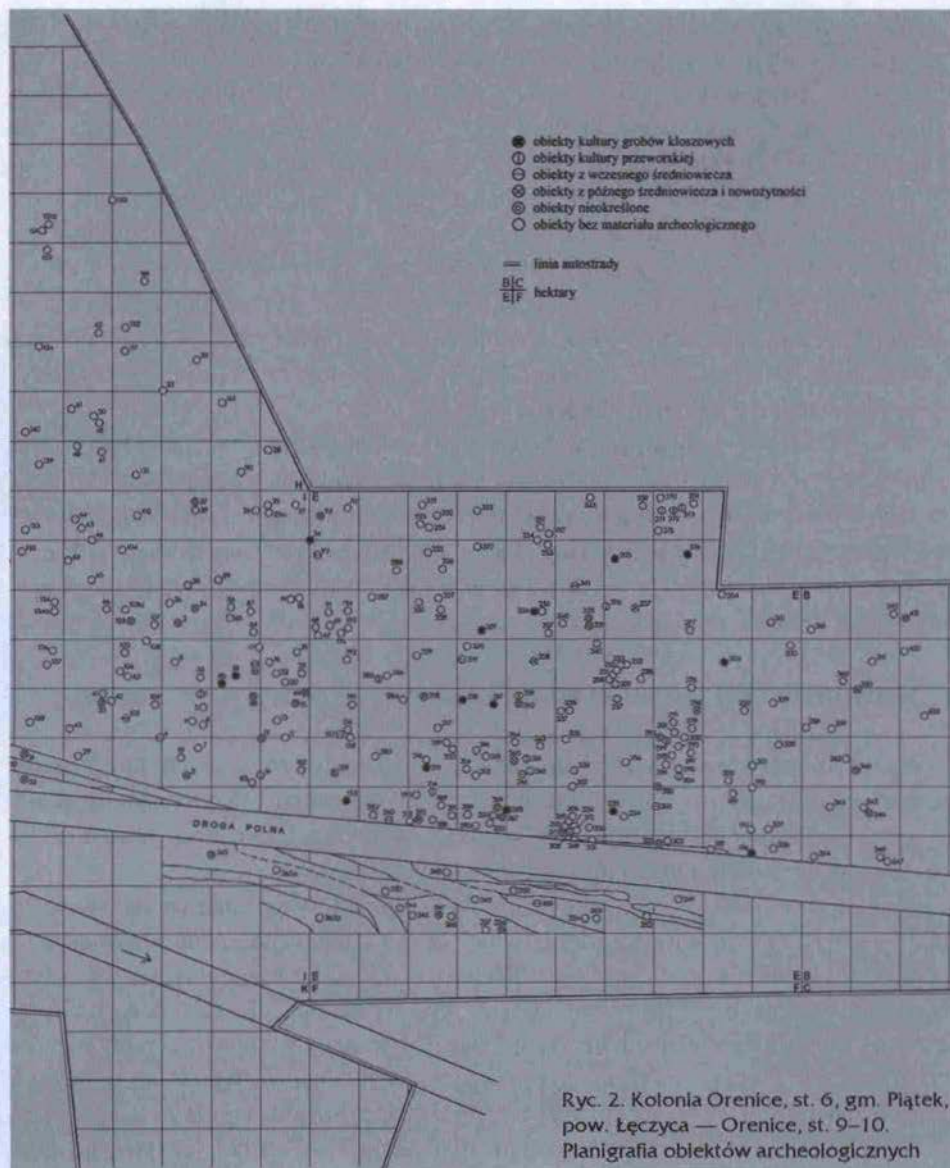

Ryc. 1. Kolonia Orenice, st. 6, gm. Piątek, pow. Łęczyca — Orenice, st. 9–10. Położenie stanowiska

czynienia z jednym kompleksem osadniczym i dlatego wszystkie stanowiska połączono w jedno. Dziś przechodzi przez nie droga asfaltowa, stanowiąca jednocześnie granice gmin piątkowskiej i bielawskiej i powiatów — łęczyckiego i łowickiego. Na północ od drogi jest wieś Kolonia Orenice, zaś na południe — Orenice.

Na podstawie badań powierzchniowych i sondażowych określono, że jest to stanowisko wielokulturowe. Wyróżniono materiały kultury łużyckiej, przeworskiej oraz wczesnośredniowieczne. Jednocześnie stwierdzono, że znaczna część stanowiska o ogólnej

powierzchni 550 arów została silnie zniszczona przez orkę i do badań wykopaliskowych nadaje się jedynie około 200 arów.

Badania wykopaliskowe wykonała w ciągu dwóch kolejnych sezonów — 2002 i 2003 ekspedycja Oddziału Łódzkiego Instytutu Archeologii i Etnologii PAN pod kierownictwem autora niniejszego sprawozdania. Prace prowadzone były w ramach badań Fundacji Badań Archeologicznych im. Prof. Konrada Jażdżewskiego, finansowała je Generalna Dyrekcja Dróg Krajowych i Autostrad.

Wykopaliskowo zbadano 241,7 ara, przy czym niezbadany postawiono pas około 80 m na południe od przechodzącej przez stanowisko asfaltowej szosy. Na terenie tym nie stwierdzono żadnych śladów osadnictwa podczas starszych badań powierzchniowych i sondażowych. W czasie prowadzonych przez nas badań wykopaliskowych zostały zaorane działki leżące we wspomnianym pasie. Przeprowadzono na nich ponownie badania powierzchniowe i ponownie nie znaleziono żadnego materiału ruchomego, poza nielicznymi fragmentami, całkowicie współczesnych naczyń glinianych i kawałków cegieł. W związku z tym wykopaliska na stanowisku Kolonia Orenice, st. 6 — Orenice, st. 9–10 zakończono bez zbadania wykopaliskowo wspomnianego pasa. Obszar ten winien być poddany tzw. nadzorom ścisłym w momencie rozpoczęcia prac ziemnych przy budowie autostrady. Przebadano 423 obiekty nieruchome, przy czym jedynie w 104 znaleziono ruchomy materiał archeologiczny (ryc. 2).

W wyniku przeprowadzonych wykopalisk oraz analizy stratygrafii obiektów i materiału ruchomego stwierdzono, że zbadany teren był kilkakrotnie poddawany okupacji. Zaobserwowano ślady penetracji terenu w epoce kamienia, pozostałości osadnictwa na przełomie okresu halsztackiego i lateńskiego, w późnym okresie lateńskim i w okresie rzymskim oraz we wczesnym średniowieczu, a także ślady osadnictwa z późnego średniowiecza i czasów nowożytnych.

Ślady penetracji terenu w epoce kamienia

Na terenie stanowiska znaleziono kilkanaście zabytków ruchomych, które łączyć można z epoką kamienia. Są wśród nich wyroby krzemienne i 1 ułamek nieokreślonego narzędzia z kamienia gładzonego. Wszystkie zostały znalezione luźno, poza obiektami. Nie zaobserwowano przy tym żadnego ich skupiska.

Większość wyrobów krzemiennych jest mało charakterystyczna i nic nie wnosi do datowania tej fazy okupacji stanowiska. Jednak cztery zabytki krzemienne datować można na epokę kamienia. Są to: wiór z krzemienia bałtyckiego, 2 fragmenty wiórów, w tym jeden z krzemienia czekoladowego i jeden z krzemienia bałtyckiego, odłupek z retuszowaną wnąką z krzemienia bałtyckiego, pazur wykonany z odnawiaka pięty rdzenia wiórowego z krzemienia bałtyckiego oraz wiórowiec dwuboczny typu C wg B. Balcera (por. Balcer 1983, s. 137, ryc. 19: 5, 7) z krzemienia czekoladowego (ryc. 3: 1)¹.

Szczególnie interesujące jest to ostatnie narzędzie. Nosi ślady intensywnego użytkowania i — zdaniem P. Papiernika — mogło zostać porzucone, jako narzędzie całkowicie niemal zużyte. Tego rodzaju narzędzia były używane w środkowym i młodszym neolicie, w kulturze pucharów lejkowatych oraz w kulturze ceramiki sznurowej. Ponieważ jest to w Orenicach znalezisko jednostkowe, bliższe określenie chronologii i kultury nie jest możliwe.

¹ Analizy wyrobów krzemiennych wykonał mgr P. Papiernik z Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi.

Narzędzie kamienne, którego fragment również znaleziono na stanowisku, zostało wykonane z diabazu — kamienia pochodzącego ze Skandynawii, o szczególnej twardości, bardzo dobrze nadającego się do wykonywania narzędzi (ryc. 3: 2)².

Opisanych powyżej pozostałości po działalności ludzkiej w epoce kamienia nie należy wiązać ze stałym osadnictwem. Są to raczej ślady penetracji typu gospodarczego, ale czy można je określić jako ślady łowiectwa lub zbieractwa, czy też raczej uprawy roli lub hodowli — nie wiemy.

Osada z przełomu okresu halsztackiego i lateńskiego

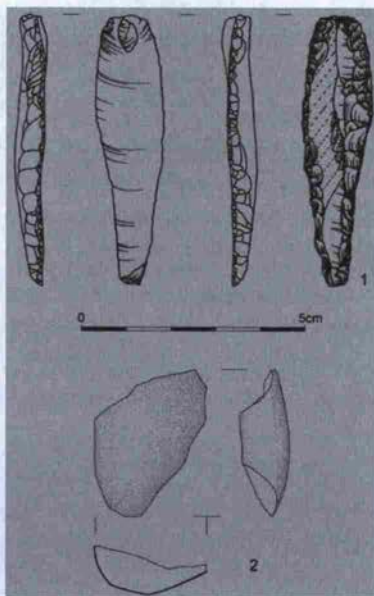
Na stanowisku odkryto 21 obiektów datowanych na przełom okresu halsztackiego i lateńskiego. Nie tworzyły zwartej skupiska. Były wśród nich jamy (14 obiektów) i pozostałości palenisk (7 obiektów). Wszystkie one zostały znacznie zniszczone przez procesy naturalne oraz działania rolnicze. Zachowały się jedynie ich partie spągowe (ryc. 4–5).

Materiał ruchomy związany z zasiedleniem stanowiska w początkach epoki żelaza stanowią ułamki naczyń glinianych (105 jednostek taksonomicznych) oraz szpila wykonana z brązu.

Materiał ceramiczny został podzielony, ze względu na rodzaj masy ceramicznej podzielony na dwie grupy: do grupy I zaliczono naczynia cienkościenne o grubości ścianek do 6 mm (30 jednostek), wykonane z gliny tłustej, nieznacznie tylko schudzonej, zaś do grupy II naczynia o średniej grubości ścianek, czyli 6–9 mm (59 jednostek) i grubościenne, ze ściankami grubości powyżej 9 mm (15 jednostek).

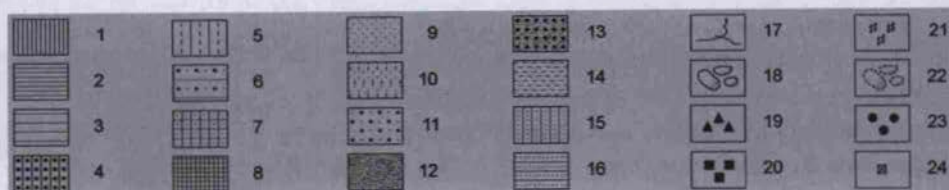
Z uwagi na silne rozdrobnienie analizowanego materiału niewiele można powiedzieć o technice lepienia i wykańczania powierzchni naczyń. W poddanym analizie zbiorze wyróżniono dwa rodzaje powierzchni zewnętrznej: chropowatą i gładką. Dominują zdecydowanie formy o chropowatej powierzchni (68 jednostek). Gładką powierzchnię zewnętrzną zarejestrowano w 40 jednostkach.

Stosunkowo mała liczba zachowanych fragmentów oraz znaczne ich rozdrobnienie utrudniło, a niejednokrotnie nawet uniemożliwiło określenie typów naczyń. Udało się zidentyfikować zaledwie kilka form.

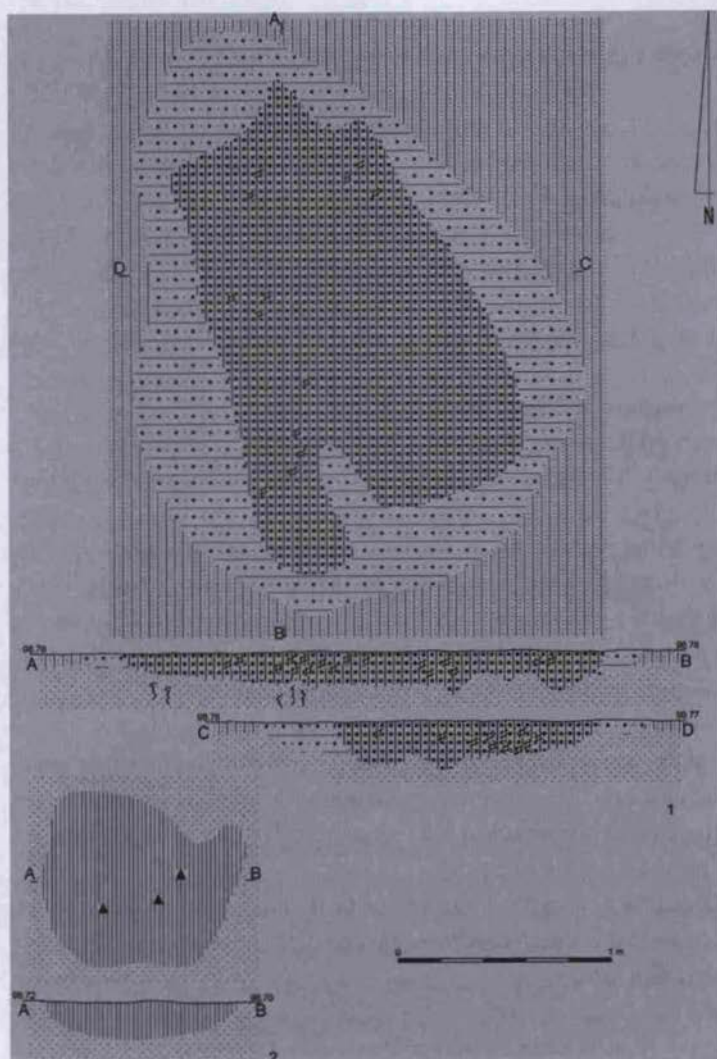

Ryc. 3. Kolonia Orenice, st. 6, gm. Piątek, pow. Łęczyca — Orenice, st. 9–10. Narzędzia krzemienne i kamienne z neolitu: 1. Wiórowiec dwuboczny typu C wg B. Balcera (rys. E. Górski). 2. Fragment gładzonego narzędzia kamiennego. Rys. E. Wtorkiewicz-Marosik

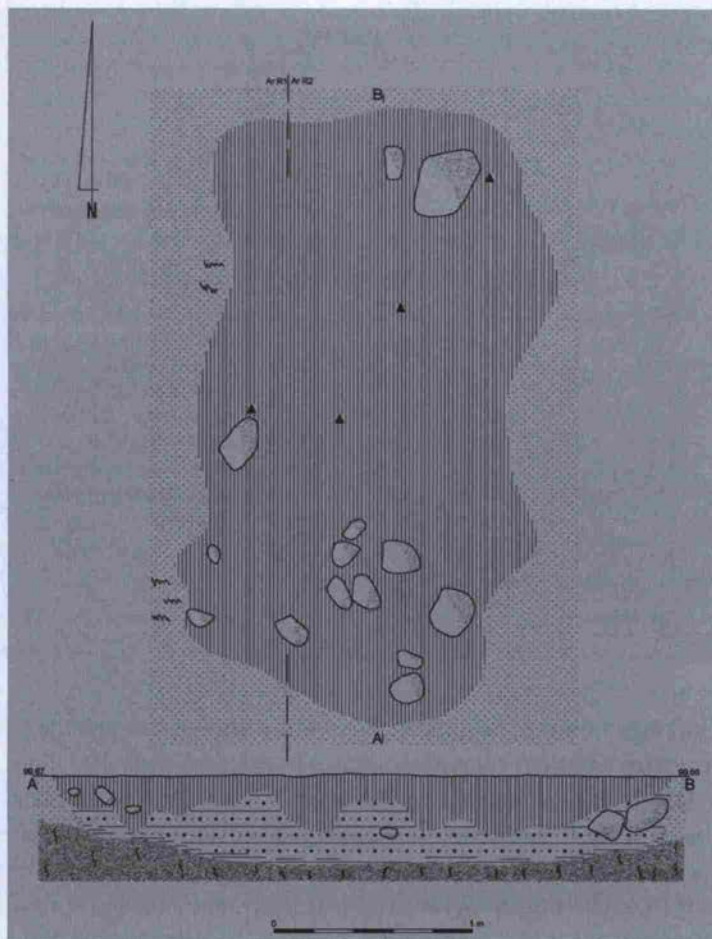
² Analizę surowca wykonał dr P. Czubla z Katedry Geologii Uniwersytetu Łódzkiego.

Legenda (dotyczy wszystkich planów obiektów): 1 — brunatnoszara próchnica z piaskiem; 2 — ciemnoszara próchnica z piaskiem; 3 — szary piasek z próchnicą; 4 — brunatnoszara próchnica z piaskiem z domieszką spalin i węgla drzewnych; 5 — jasnoszara próchnica z piaskiem; 6 — czarnobrunatna próchnica przemieszana z szarym drobnziarnistym piaskiem, z szarobrunatną gliną i z rdzawymi wytrąceniami żelaza; 7 — jasnożółty piasek; 8 — pomarańczowy piasek; 9 — jasnożółty piasek z drobnymi kamykami; 10 — zielonkawa glina; 11 — zielonkawa glina z drobnymi kamykami; 12 — ciemnożółtoszara glina; 13 — szarożółty piasek; 14 — orsztyń; 15 — kamienie; 16 — ułamki naczyń glinianych; 17 — węgle drzewne; 18 — polepa; 19 — kołek arowy. Oprac. J. Wojtyła-Janlak

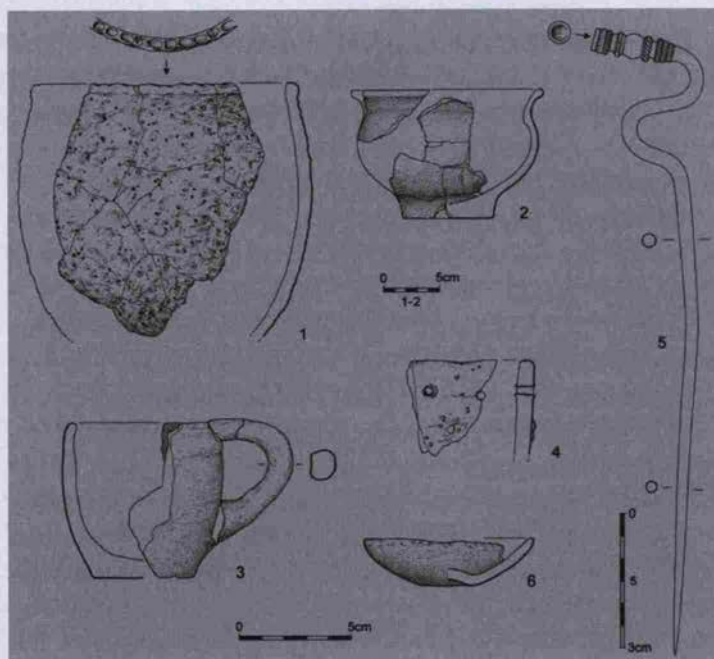
Ryc. 4. Kolonia Orenice, st. 6, gm. Piątek, pow. Łęczyca — Orenice, st. 9–10. Paleniska z przełomu okresu halsztackiego i lateńskiego: 1. obiekt 81, 2. obiekt 317.

Ryc. 5. Kolonia Orenice, st. 6, gm. Piątek, pow. Łęczyca — Orenice, st. 9–10. Jama z przełomu okresu halsztackiego i lateńskiego (obiekt 403). Oprac. J. Wojtyła-Janiak

Jest między nimi duży fragment garnka o jajowatym kształcie. Posiada on lekko pogrubioną krawędź wymodelowaną przez wygniecenie palcami charakterystycznych dołków. Średnica otworu tego naczynia wynosi około 20 cm, a maksymalna średnica brzuśca — 23 cm. Cały zachowany fragment naczynia jest chropowaty. Powierzchnie zewnętrzna i wewnętrzna są brunatne (ryc. 6: 1).

W innym wypadku mamy do czynienia z pozostałością głębokiej misy o esowatym profilu, z zaokrągloną krawędzią i wyraźnie wyodrębnionym dnem. Jego powierzchnia zewnętrzna jest polerowana, barwa wewnątrz i na zewnątrz — brunatna (ryc. 6: 2). Ponadto znaleziono fragment małego czerpaka lub czarki o półkulistej formie (ryc. 6: 6). Krawędzie otworu tego naczynia są zaokrąglone, dno wklęsłe. Jego wysokość wynosi 2 cm, średnica otworu — około 4 cm. Zewnętrzna powierzchnia jest polerowana, barwa wewnętrzna i zewnętrzna — czarna. Inny fragment naczynia pochodzi z kubka o prostej formie i walcowatym uchu. Jego powierzchnia jest gładka, zaś barwa czarna (ryc. 6: 3).

Ryc. 6. Kolonia Orenice st. 6, gm. Piątek, pow. Łęczyca–Orenice, st. 9–10. Fragmenty naczyń glinianych (1–4, 6) i szpila brązowa (5) z przełomu okresu halsztackiego i lateńskiego.
1 — z ob. 203;
2 — z ob. 205;
3–4 — z ob. 403;
5–6 — z powierzchni.
Rys. E. Wtorkiewicz-Marosik

W zbiorze ceramiki związanej z fazą osadniczą z przełomu okresu halsztackiego i lateńskiego naczynia ornamentowane reprezentowane są przez zaledwie 10 jednostek taksonomicznych. Dominuje ornament ażurowy w postaci podkrawędnych otworów, ułożonych w rzędzie (ryc. 6: 4). Stwierdzono ponadto ornament pseudosnurowy oraz fałdy na krawędziach otworów naczyń powstałe przez ich „szczypanie” (ryc. 6: 1).

Szpila brązowa (ryc. 6: 5), zachowana w niemal idealnym stanie, ma długość 141 mm. Trzonek o przekroju okrągłym, ma w części środkowej średnicę 3,5 mm. Jest on lekko wygięty, przy czym płaszczyzna tego wygięcia jest prostopadła do płaszczyzny wygięcia główki zabytku. Szpila posiada esowato wygiętą szyjkę, a jej główka zakończona jest zdobieniem w postaci dookolnych żeber, między które wkomponowano „makówkowate” zgrubienie. Wg typologii I. Jadczykowej (2001, s. 118, ryc. 16:2b), interesujący nas zabytek, ze względu na żebrowane zdobienie główki, należy do podgrupy 2b.

Określenie charakteru osadnictwa, którego pozostałości powyżej opisano, napotyka na trudności, spowodowane niewielką ilością zabytkowego materiału oraz znacznym zniszczeniem obiektów nieruchomych. Nie znaleziono pozostałości po obiektach mieszkalnych, jednak zarejestrowanie 7 palenisk, w tym kilku dużych, sugeruje, że musiała tu istnieć stała osada.

Na podstawie rodzajów zdobienia takich, jak ornament ażurowy, pseudosnurowy oraz „szczypanie” krawędzi i po uwzględnieniu charakterystycznych cech form naczyń, jak pogrubiane krawędzie oraz wyodrębnione dna, analizowany materiał ceramiczny datować należy na przełom okresu halsztackiego i lateńskiego lub najpóźniej na wczesny okres lateński. Nosi on cechy charakterystyczne zarówno dla kultury lużyckiej

z jej fazy schyłkowej, jak i wczesnych faz kultury grobów kloszowych czy pomorskiej (por. Gedl 1975, s. 79–79; Jadczykowa 1986, s. 227; Jadczykowa 1988, tabl. IX: 10, 11; X: 13; Muzolf 2002, s. 190, 230, 234; Osada 2002, s. 50; Węgrzynowicz 1979, s. 175; Węgrzynowicz 1984, s. 60; Ząbkiewicz-Koszańska 1958, s. 280). Szpile brązowe, podobne do opisanej wyżej, występują na stanowiskach kultury łużyckiej oraz kultury pomorskiej i grobów kloszowych (Malinowski 1989, tab. CL: 2–4).

Analiza zabytków pochodzących z obiektów nieruchomych zdaje się jednak wskazywać na nieznaczną przewagę elementów charakterystycznych dla kultury grobów kloszowych (czy też kultury pomorsko-kloszowej). Dotyczy to głównie form dostrzeżonych w grupie naczyń zrekonstruowanych. Należą do nich: jajowaty garnek o pogrubionej, „szczypanej” krawędzi, głęboka misa o esowatym profilu oraz baniasty garnek z lekko wyodrębnioną szyjką.

Według I. Jadczykowej kres kultury łużyckiej w Polsce środkowej wyznacza pojawienie się zespołów zaliczanych do tzw. fazy pomorsko-kloszowej. Zdaniem tej badaczki miało to miejsce na przełomie okresu halsztackiego i lateńskiego. Najwcześniejsze materiały zaliczane do tej fazy rejestrowane są na stanowiskach położonych w dorzeczu Bzury (Jadczykowa 1992, s. 239), co zdają się potwierdzać materiały z osady w Orenicach, położonej nad prawobrzeżnym dopływem tej rzeki.

Osada z okresu lateńskiego i rzymskiego

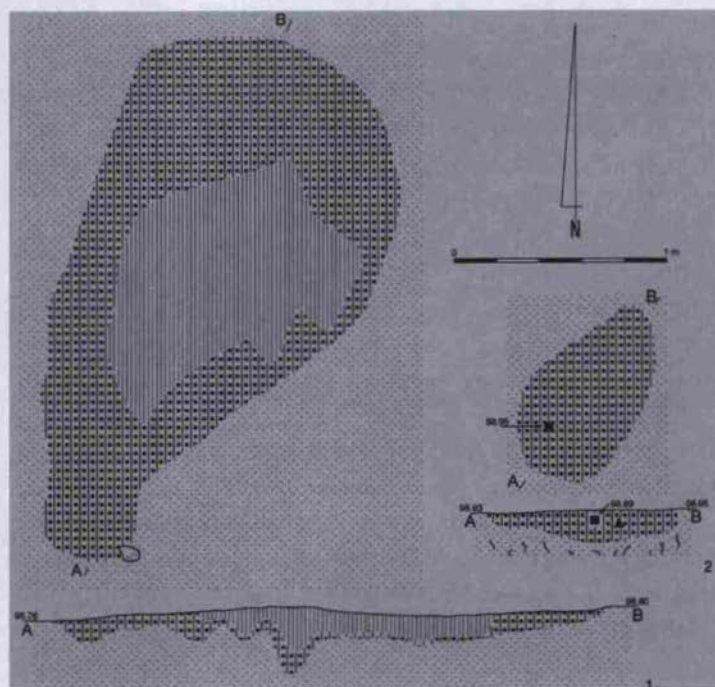
W 13 obiektach stwierdzono materiał zabytkowy pozwalający łączyć je z kulturą przeworską. Wystąpiły one w znacznym rozrzucie, zasadniczo na powierzchni hektara E, jedynie dwa w sąsiednim hektarze I. Wyróżniono wśród nich dołki posłupowe (18 szt.), jamy (7 szt.) i pozostałości palenisk (4 szt.). Odsłonięte obiekty były w znacznym stopniu zniszczone przez procesy naturalne oraz działania rolnicze (ryc. 7–8).

Stwierdzono, że część dołków posłupowych tworzy prostokątne układy będące, jak się wydaje, pozostałościami po naziemnych konstrukcjach słupowych. Zaobserwowano co najmniej cztery takie układy, wszystkie na powierzchni hektara E, czyli w północnej i środkowej części stanowiska.

Materiał ruchomy wiązany z tą fazą osadniczą składał się z ułamków naczyń glinianych (169 jednostek taksonomicznych), kilku niewielkich fragmentów przedmiotów żelaznych oraz nielicznych kości zwierzęcych.

Zdecydowana większość ceramiki jest pozostałością naczyń lepionych ręcznie (168 jednostek taksonomicznych), jednak — prócz niej — znaleziono 9 niewielkich ułamków naczyń toczonych na kole.

Zły stan zachowania niewielkich fragmentów ceramiki spowodował, że udało się określić jedynie kilka form naczyń. Są wśród nich pozostałości kubków wariantów B (ryc. 9: 3) i C wg T. Dąbrowskiej (1973a, s. 499–500, 514, tabl. LI, LIII; 1988, s. 15, 29–30), naczyń typu V — gruszkowatych, VI — baniastych i VII — o zaokrąglonym profilu (ryc. 9: 1), a także mis odmiany II/3 (1973a, ryc. 1e; 1973, tabl. XI: 1,8, XXX14 i nast.). Inne fragmenty pochodzą z naczyń typu III, czyli tzw. odwrotnie gruszkowatych lub

Ryc. 7. Kolonia Orenice, st. 6, gm. Piątek, pow. Łęczyca — Orenice, st. 9–10. Jama (1) i palenisko (2) z okresu późnolateńskiego i rzymskiego: 1 — obiekt 1; 2 — obiekt 272. Oprac. J. Wojtyła-Janiak

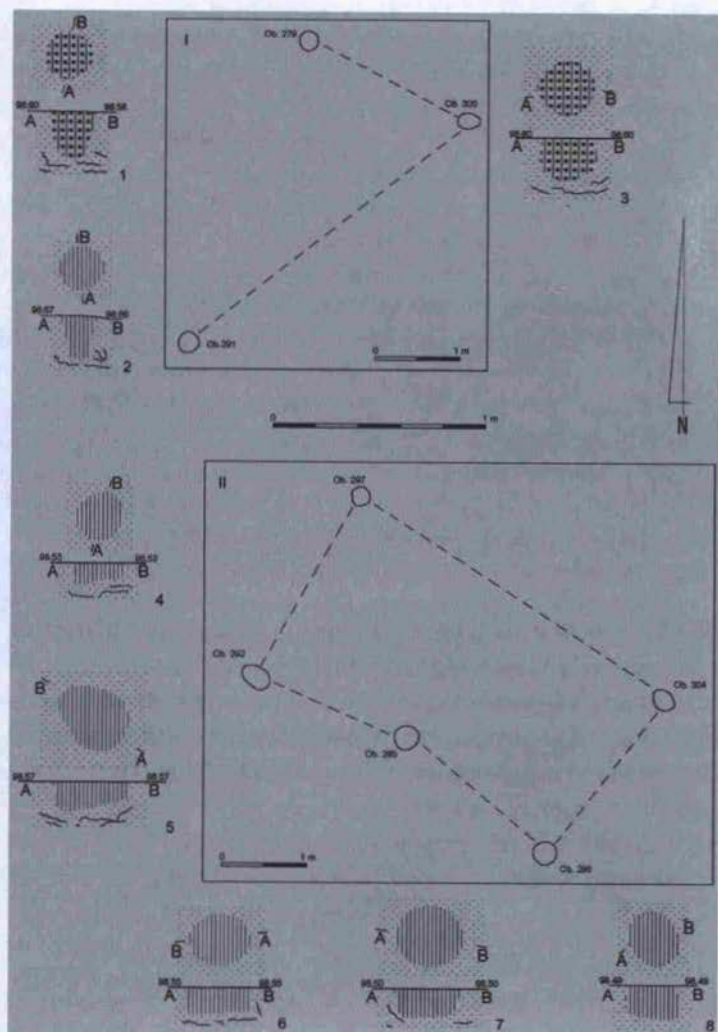
typu IV, tzw. wazowatych (1973a, s. 503–504) oraz z mis typu II wg T. Dąbrowskiej (1973a, tabl. II: 5).

Opisane powyżej fragmenty naczyń mają pogrubione lub facetowane krawędzie (ryc. 9: 9) w wariantach B i C wg T. Dąbrowskiej (1973a, s. 499; 1988, s. 15). Część z tych naczyń jest ornamentowana. Zaobserwowano ornament w postaci podwójnej linii zygzakowatej ujętej w dwie linie poziome, rzędów poziomych nakłuc biegących dookoła górnej części brzuśca oraz pionowych rzędów nakłuc ujętych w linie ciągłe (ryc. 9: 3). Wszystkie te cechy pozwalają umieścić opisaną ceramikę w środkowej i późnej fazie późnego okresu lateńskiego.

Również fragment cienkościennej miski (ryc. 9: 6), nawiązującej do typu VI/2 wg T. Liany, można łączyć z wczesnym okresem rzymskim lub schyłkiem okresu lateńskiego (Liana 1980, s. 464, tabl. I; Olędzki 2000, tabl. XXIX:9, XLII:6, XLIV:2, LVI:7).

Niewielka liczba ułamków naczyń kultury przeworskiej, znalezionych luźno, poza obiektami, różni się jednak od materiału opisanego powyżej. Są wśród nich fragmenty naczyń baniastych odmiany V/3 lub dwustożkowatych wg M. Olędzkiego (Olędzki 2000, s. 41, tabl. XXX:14, XXXII:15, LIV:1). Według T. Liany naczynia takie występują w materiałach kultury przeworskiej począwszy od fazy B2 okresu rzymskiego (Liana 1970, s. 465, tabl. II).

Charakterystyczny jest, znaleziony luźno na powierzchni, fragment grubościennego naczynia z krawędzią nachyloną do wnętrza. Została ona dość niestarannie zagnieciona od góry płaskim narzędziem w taki sposób, że nadmiar masy ceramicznej uformował się z obu jej stron w nierówne wałki. Podobne krawędzie datowane są na późny okres rzym-

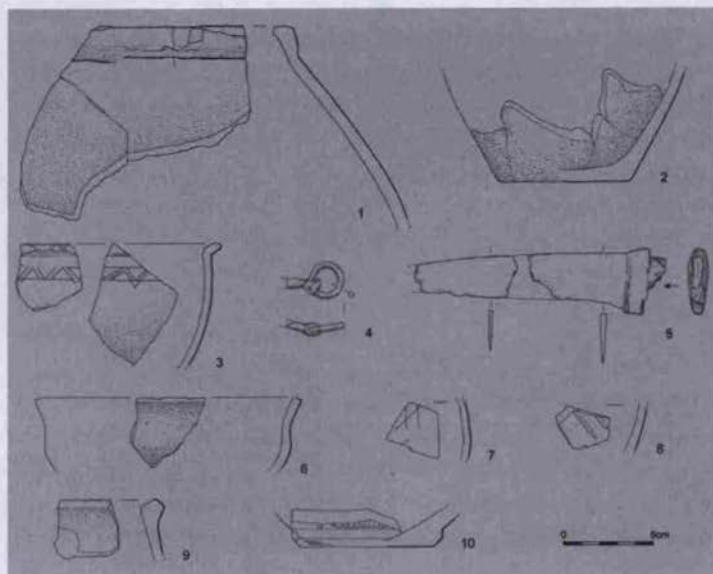

Ryc. 8. Kolonia Orenice, st. 6, gm. Piątek, pow. Łęczyca — Orenice, st. 9–10. Układy dołków posłupowych z okresu późnolateńskiego i rzymskiego: I — budynek z ara E-25; 1 — obiekt 279; 2 — obiekt 291; 3 — obiekt 300; II — budynek z ara E-26; 4 — obiekt 297; 5 — obiekt 292; 6 — obiekt 295; 7 — obiekt 296; 8 — obiekt 304. Oprac. J. Wojtyła-Janiak

ski (Moszczyński 1994, s. 88–89, ryc. 2: 17; 4: 4,9; Marchelak, Matysiak, Moszczyński, Papiernik 2000, s. 236, ryc. 65: X7, X8; 57: 11; 60: 3; Tomczak 1993, s. 113–114, tabl. V: k).

Na późny okres rzymski datować należy 9 niewielkich ułamków naczyń wykonanych na kole garncarskim (ryc. 9: 7–8, 10). Wszystkie zostały znalezione luźno, poza obiektami. Według klasyfikacji H. Dobrzańskiej (1980, s. 92) należą one do tzw. ceramiki toczzonej gładkiej, a według K. Godłowskiego (1977, s. 168) do I grupy technologicznej ceramiki toczzonej na kole.

Na opisywanych fragmentach naczyń wystąpił ornament wyświecany, rytowany oraz plastyczny. W jednym wypadku była to słabo zachowana, wyświecana kratka (ryc. 9: 7), w innym pasma ukośnie rytowane, naprzemianległe kreski tworzące trójkąty (ryc. 9: 8), w jeszcze innym pozioma listwa (por. Dobrzańska 1990, tab. XXXII: 5, 2; Dobrzańska 1980, s. 132; Jazdzewska 2001, tab. III).

Ryc. 9. Kolonia Orenice, st. 6, gm. Piątek, pow. Łęczyca — Orenice, st. 9–10.

Materiał ruchomy z okresu późnolateńskiego i rzymskiego:

1–3, 6, 9 — ceramika lepiona ręcznie;

7–8, 10 — ceramika toczona na kole;

4 — kółko żelazne;

5 — nóż żelazny.

1–2 — z ob. 261;

3–5 — z ob. 273;

6–10 — z powierzchni.

Rys. E. Wtorkiewicz-Marosik

Wśród przedmiotów żelaznych zidentyfikowano fragmenty dwóch noży (ryc. 9: 5) i kółko, będące chyba pozostałością sprzączki z ruchomym kolcem (ryc. 9: 4). Przedmioty te oraz inne, których stan zachowania nie pozwolił na bliższe określenie, zostały znalezione w paleniskach i były silnie przepalone. W paleniskach znaleziono również kilka kości zwierzęcych. Jest wśród nich jedna kość długa ssaka wielkości krowy, natomiast pozostałe pochodzą od owcy, kozy lub sarny³.

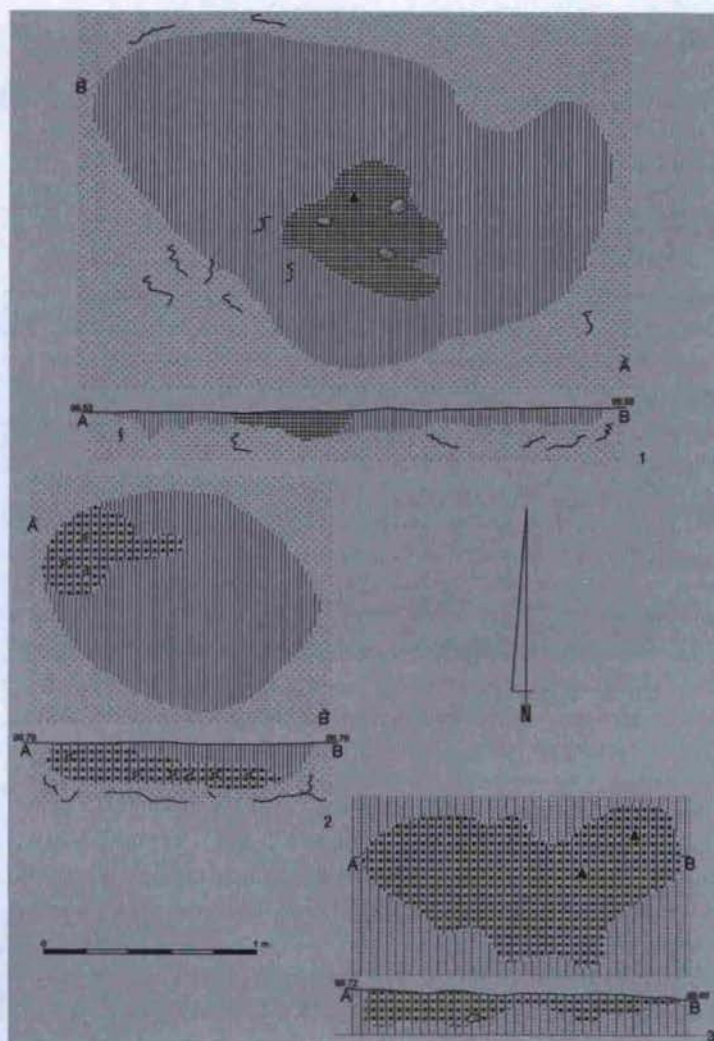
Na podstawie powyższych ustaleń można przypuszczać, że ludność kultury przeworskiej prawdopodobnie co najmniej dwukrotnie (w późnym okresie lateńskim i w późnym okresie rzymskim) przebywała na terenie objętym badaniami, pozostawiając po sobie interesujące, acz nieliczne ślady w postaci ułamków naczyń glinianych, przedmiotów metalowych i obiektów nieruchomych — naziemnych budynków słupowych, jam i palenisk.

Osada z wczesnego średniowiecza

Odkryto 12 obiektów interpretowanych w świetle znalezionego w nich materiału zabytkowego jako ślady osadnictwa wczesnośredniowiecznego. Nie tworzyły wyraźnego skupiska. Znajdowały się głównie na powierzchni hektarów E oraz I, odosobniony obiekt wystąpił na hektarze N. Wyróżniono wśród nich dołek postłupowy, jamy i pozostałości palenisk (ryc. 10: 1–3). Wszystkie obiekty były bardzo zniszczone.

Materiał ruchomy wiązany z osadą wczesnośredniowieczną stanowią ułamki naczyń glinianych (122 jednostki taksonomiczne), bryłka żużla, kawałki polepy i kość zwierzęca.

³ Analizę kości zwierzęcych wykonał dr H. Jakubowski z Uniwersytetu Łódzkiego.

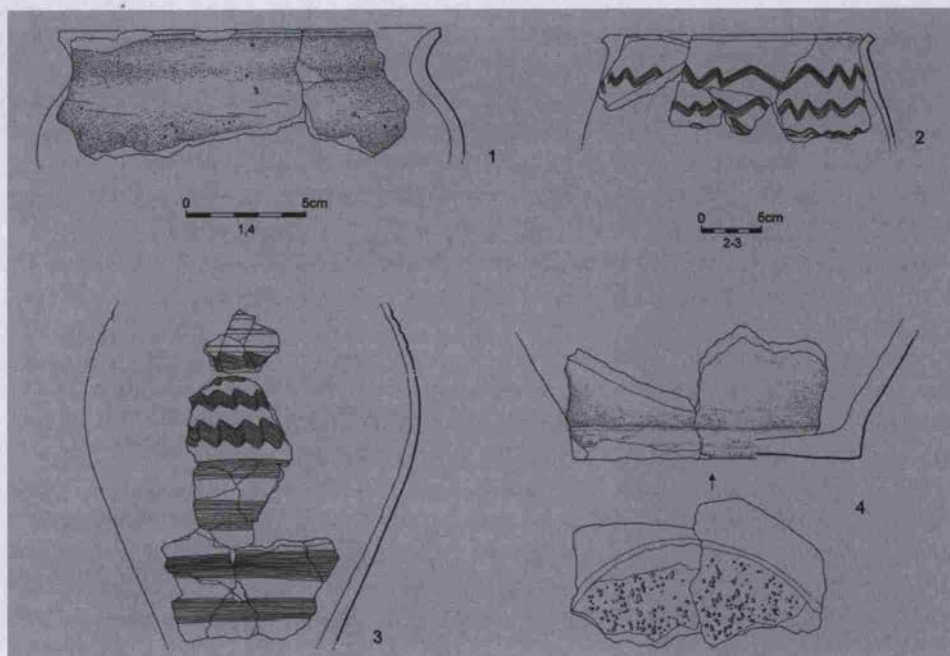

Ryc. 10. Kolonia Orenice. st. 6, gm. Piątek, pow. Łęczyca — Orenice, st. 9–10. Paleniska z wczesnego średniowiecza:
 1 — obiekt 355;
 2 — obiekt 341;
 3 — obiekt 416.
 Oprac. J. Wojtyła-Janiak

Wszystkie naczynia gliniane, których pozostałości zbadano, były obtaczane na kole garncarskim, przy czym ponad 80% z nich wykonano tzw. techniką wałeczkowo-pierścieniową i silnie obtoczono na całej swej wysokości. Ślady obtaczania są widoczne zarówno na zewnątrz, jak i wewnątrz. Pozostałe naczynia były słabo, jedynie górą, obtoczone.

Masa ceramiczna, którą zastosowano do ich wyrobu, została schudzona drobno- i średnioziarnistym piaskiem z dodatkiem tłuczni granitowego, rzadziej — wyłącznie gruboziarnistym tłuczniem. W przełomach naczyń często obserwowano mikę.

Dna analizowanych naczyń należą do typu tzw. niewyodrębnionych i wszystkie noszą ślady zastosowania podsypki przed umieszczeniem masy garncarskiej na kole (ryc. 11: 4). Nie zaobserwowano śladów odcinania dna od koła garncarskiego, ale może wynikać to z faktu słabego zachowania się tych części naczyń w badanym materiale. Na zachowanych fragmentach den nie zauważono również obecności znaków garncarskich.

Ryc. 11. Kolonia Orenice, st. 6, gm. Piątek, pow. Łęczyca–Orenice, st. 9–10. Ułamki naczyń glinianych z wczesnego średniowiecza: 1–2 — z ob. 4; 3 — z ob. 240; 7 — z powierzchni. Rys. E. Wtorkiewicz-Marosik

Aż 90% rozpoznanych form naczyń stanowią esowate garnki, zaliczane do grupy naczyń AI (tzw. czteroelementowych) wg A. Buko (1990, s. 265–266). Krawędzie otworów tych naczyń są słabo wykształcone i mają formę zaokrąglonego, względnie lekko spłaszczonego lub ukośnie ściętego brzegu. Brak wśród nich krawędzi profilowanych czy z wykształconym okapem (ryc. 11: 1).

Poza garnkami znaleziono jedno naczynie o formie otwartej (jednoelementowej), określonej jako typ A VIII wg A. Buko (1990, s. 279, ryc. 128). Jest to fragment półkuli-stej miski o nieprofilowanej i lekko ściętej do wnętrza krawędzi.

Połowa opisywanego materiału ma ornamentowane zewnętrzne powierzchnie. Naczynia zostały ozdobione dość starannie przez wykonanie dookólnych rowków, stref wypełnionych falistymi pasmami (ryc. 11: 2) lub skośnymi nakłuciami. Bardzo często dwa motywy — poziome rowki i linia falista — zostały zastosowane łącznie na jednym naczyniu, tworząc strefy zdobnicze (ryc. 11: 3). Rzadziej wystąpił ornament w postaci dołków wykonanych patyczkiem lub stemplem — grzebykiem, który posiadał najczęściej 3 lub 5 zębów. W dwóch przypadkach ornament ten wzbogacono zastosowaniem poziomych rowków.

Najbardziej charakterystycznymi cechami, pomocnymi przy określeniu chronologii tej fazy zasiedlenia, jest rodzaj i jakość zastosowanego ornamentu naczyń glinianych. Wykonano go na naczyniu będącym w ruchu, przeto linia falista wyraźnie się pochyla, a ornament sięga aż po samo dno naczyń (ryc. 11: 3). Cechy te upowszechniły

się około X w. i trwały po początek wieku XI, kiedy to nastąpiło wyraźne zubożenie ornamentacji (Dzieduszycki 1982, s. 52; Buko 1990, s. 320). Również znaczna przewaga naczyń całkowicie obtaczanych nad obtaczanymi jedynie górą jest charakterystyczna dla X i pocz. XI w. (Dzieduszycki 1982, s. 22, 29–30).

Powyższe dane wskazują, że materiał ceramiczny, a wraz z nim badana osada, mogą być datowane na X i I połowę XI w.

Nie zachowały się bezpośrednie ślady konstrukcji budynków osady wczesnośredniowiecznej, wydaje się jednak, że paleniska, zwłaszcza te większe i o większej miąższości, pierwotnie znajdować się musiały w budynkach. Jeśliby te budynki były zbudowane w konstrukcji zrębowej, to paleniska te mogły rzeczywiście być jedynymi po nich pozostałościami. Natomiast dołek posłupowy, w którym znaleziono ułamek wczesnośredniowiecznego naczynia, nie musi być resztką budynku.

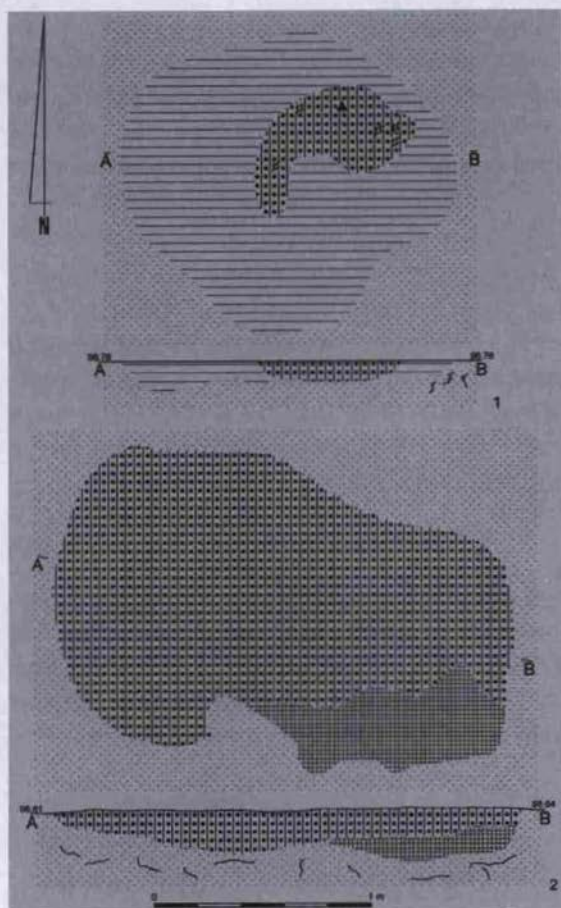
Ślady osadnictwa z późnego średniowiecza i z czasów nowożytnych

Odkryto 26 obiektów z materiałem zabytkowym ogólnie datowanym na schyłek średniowiecza i czasy nowożytne. Wystąpiły one w znacznym rozrzucie, na powierzchni hektarów E, I oraz R. Kilka z nich (8 obiektów) grupowało się na południowo-wschodniej części hektara I. Wyróżniono wśród nich jamy, pozostałości palenisk (ryc. 12) oraz rowy. Odsłonięte obiekty były w znacznym stopniu zniszczone przez procesy naturalne oraz działania rolnicze.

Wśród jam wyróżniają się 4 duże obiekty (około 8 m² powierzchni) o rzucie zbliżonym do rogala, przy czym przerwa w ich wypełniskach wystąpiła każdorazowo od strony północnej lub północno-wschodniej. Datowanie tych obiektów jest trudne, gdyż tylko w jednym z nich znaleziono kilka ułamków późnośredniowiecznych lub nowożytnych naczyń glinianych. W drugim było kilka ułamków ceramiki wczesnośredniowiecznej, w pozostałych materiału ruchomego nie stwierdzono. Mimo wszystko skłonni byłibyśmy je datować na późne średniowiecze lub czasy nowożytne, a wczesnośredniowieczne ułamki ceramiki w jednej z jam znalazłyby się w takim wypadku wtórnie. Wydaje się, że mamy tu do czynienia z pozostałościami okopanych szałasów, sezonowych schronień pastuchów pilnujących pozostawianych pod gołym niebem na czas dłuższy stad zwierząt.

Jako pozostałości rowów uznano cztery obiekty przecinające wschodni skraj hektara I, w przybliżeniu wzdłuż linii północ-południe, nieco skośnie w stosunku do obecnej drogi polnej i równoległe do istniejącego do dziś cieku wodnego. Miały one szerokości wahające się od 1,2 do 4 m. Głębokości rowów były zróżnicowane, sięgały maksymalnie 0,9 m. W ich próchniczno-gliniastych wypełniskach odkryto pojedyncze ułamki naczyń glinianych oraz kości zwierzęce — szczątki zarówno zwierząt domowych, jak i dzikich (konia, świni, owcy czy kozy lub sarny oraz jelenia).

Przypuszczać należy, iż kontynuacją opisanych wyżej obiektów są rowy odsłonięte po drugiej stronie drogi polnej, na powierzchni hektara E. W obu nie znaleziono jednak materiału zabytkowego pozwalającego określić ich chronologię. Wszystkie te rowy

Ryc. 12. Kolonia Orenice, st. 6, gm. Płatek, pow. Łęczyca — Orenice, st. 9–10. Paleniska z późnego średniowiecza lub czasów nowożytnych: 1 — obiekt 207; 2 — obiekt 260. Oprac. J. Wojtyła-Janiak

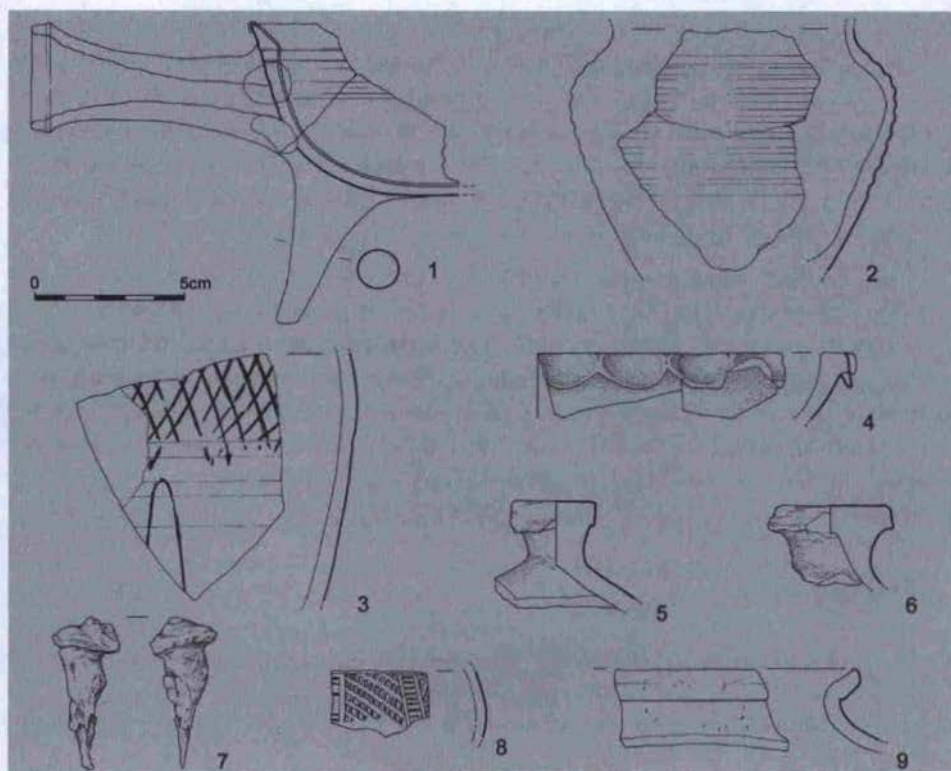
rozciągają się w przybliżeniu równolegle do istniejącego po dzień dzisiejszy cieku wodnego. Zauważalne obecnie wyraźne ślady destrukcyjnych działań pozornie niewielkiego strumienia wskazują na wyraźny związek między nim a rowami. Sądzić należy, iż część z rowów może być naturalnymi śladami działalności wodnej, niektóre zaś tworami sztucznymi, mającymi być może zabezpieczać przed niszczycielską siłą wody. Być może działania ochronne rozpoczęto tu realizować co najmniej u schyłku średniowiecza. Niewątpliwie jest, iż funkcjonująca obecnie droga polna, przecinająca teren stanowiska, jest młodsza od rowów. Niestety, nie znamy momentu jej wytyczenia. Domyślać się jedynie można, iż powstać mogła po 1861 r., podczas parcelacji gruntów związanej z reformą agrarną cara Aleksandra II, z którą wiązać można by powstanie osady Kolonia Orenice.

W rejonie zejścia się hektarów E, H oraz I odkryto poniżej dzisiejszego humusu warstwę

starszej próchnicy z piaskiem, miejscami od tego humusu oddzieloną warstwą bielicy. Warstwę próchnicy zaobserwowano na obszarze około 8 arów. Miała ona miąższość od 10 do 30 cm, natomiast warstwa bielicy ponad nią od 10 do 15 cm. W warstwie próchnicy z piaskiem znaleziono niewielką ilość nowożytnego materiału ruchomego (do kilkunastu ułamków naczyń glinianych na 1 arze).

Warstwa ta była roboczo, podczas badań wykopaliskowych, nazywana warstwą kulturową, jednak jej charakter, widoczny zwłaszcza na przekrojach oraz rodzaj i ilość materiału ruchomego w niej zawartego skłoniły nas do uznania jej za pozostałość nowożytnego pola ornego.

Na okres od późnego średniowiecza po czasy nowożytne, a w niektórych przypadkach może nawet współczesne, są datowane liczne ułamki naczyń glinianych (596 jed-

Ryc. 13. Kolonia Orenice, st. 6, gm. Piątek, pow. Łęczyca — Orenice, st. 9–10. Materiał ruchomy z późnego średniowiecza i czasów nowożytnych: 1–6, 8–9 — ułamki naczyń glinianych; 7 — gwóźdź żelazny. 1 — z ob. 128; 2 — z ob. 260; 3–9 — z powierzchni. Rys. E. Wtorkiewicz-Marosik

nostek taksonomicznych). Rejestrowano je zarówno w wypełniskach niektórych obiektów, jak również w warstwie ornej i podglebiu. Oprócz tego odkryto 6 ułamków kafli, pojedynczy fragment szkła, przedmioty metalowe (ryc. 13: 7) oraz kości zwierzęce.

Większość późnośredniowiecznej i nowożytnej ceramiki była wypalona w atmosferze silnie utleniającej (276 jednostki taksonomiczne) lub redukcyjnej (116 jednostek taksonomicznych). Stosunkowo liczne były również pozostałości po naczyniach polewanych (85 jednostek taksonomicznych) oraz angobowanych i pokrytych malaturą (41 jednostek taksonomicznych). Pozostałe 78 jednostek taksonomicznych stanowi ceramika słabo wypalona w atmosferze utleniającej, wykonana w technice taśmowo-ślizgowej, a następnie silnie obtoczona na kole garncarskim.

Wśród form przeważają garnki (ryc. 13: 2–3, 8–9) i miski (ryc. 13: 4), ale są też talerze, dzbany, flaszki (ryc. 13: 5–6) i trójnóżki (ryc. 13: 1) (por. Abramowicz 1989, 82–85; Kajzer 1986; 1991; Andrzejewska 1996; Kruppé 1981; Polišński 1996; Grygiel, Jurek 1996; Sulkowska-Tuszyńska 1992).

Powyższy materiał źródłowy w postaci ułamków naczyń glinianych, fragmentów kafli i szkła nie daje szerszych podstaw do precyzyjnego określenia tej fazy użytkowania

przebadanego terenu. Wynika to zarówno ze złego stanu zachowania zabytków, jak również specyfiki stanowiska, pozbawionego w zasadzie układów stratygraficznych. Można jednak sądzić, iż ta faza zagospodarowania interesującego nas obszaru rozpoczęła się na przełomie XIII i XIV stulecia i trwała po wiek XX. Należy jednak podkreślić, iż większość zabytków reprezentuje młodszy wycinek podanej chronologii, co świadczy o częstszym pojawianiu się człowieka na opisywanym terenie w czasach nowożytnych niż w późnym średniowieczu.

Nie zaobserwowano żadnych pozostałości trwałych obiektów mieszkalnych poza kilkoma szalasami. Z tego okresu pochodzą też pole orne i rowy. Można zatem przyjąć, że w okresie od późnego średniowiecza po czasy dzisiejsze okupacja interesującego nas terenu ograniczała się jedynie do działalności rolniczej — uprawy roli i hodowli. Warstwa bielic oddzielająca starszą warstwę próchnicy ornej od współczesnej świadczy też o przerwie w uprawie roli. Nie potrafimy jednak bliżej określić ani początku starszej fazy uprawy roli, ani czasów, w których uprawy tej nie prowadzono. Wydaje się natomiast, że wznowienie jej można wiązać z założeniem wsi Kolonia Orenice, czyli z 2 połową XIX w.

Podsumowanie

W wyniku badań wykopaliskowych prowadzonych na stanowisku Kolonia Orenice 6 — Orenice 9–10 zbadano tę część stanowiska, która była położona w obrębie pasa przysięj autostrady A-1.

Stwierdzono, że teren był poddawany kilkakrotnej okupacji ludzkiej. Najstarsze ślady pobytu człowieka datować można na epokę kamienia, najpewniej na neolit. Jednak wydaje się, że nie są to ślady osadnictwa, lecz raczej penetracji typu gospodarczego, związanej z rolnictwem lub zbieractwem czy łowiectwem.

Pozostałości trwałej osady pochodzą natomiast z przełomu okresu halsztackiego i lateńskiego. Użytkowała ją ludność kultury lużyckiej lub grobów kloszowych czy pomorskiej. Materiał ruchomy tej fazy osadnictwa, jaki się zachował, jest mało charakterystyczny i większość znalezisk, w tym i brązowa szpila, może pochodzić z każdej z tych kultur. Pewna jednak przewaga cech kultury grobów kloszowych, jaka dała się zaobserwować w badanym materiale ceramicznym, skłoniła nas do przypisania osadnictwa z przełomu okresu halsztackiego i lateńskiego tej właśnie kulturze.

Nic właściwie nie potrafimy powiedzieć o zabudowie tej osady, ani o gospodarce ludzi ją zamieszkujących. Pozostało z niej jedynie kilka jam odpadkowych oraz paleńsk. Brakuje jakichkolwiek znalezisk organicznych, w tym kości zwierzęcych i możemy jedynie przypuszczać, że podstawą utrzymania tych ludzi była pewnie uprawa roli i hodowla, może też łowiectwo czy zbieractwo.

Kolejna faza osadnicza wiąże się z ludnością kultury przeworskiej. Pierwszy raz ludzie ci zamieszkali na badanym terenie w późnym okresie lateńskim. Osada kultury przeworskiej istniała tu również w późnym i — może — w środkowym okresie rzymskim. Jednak stan zachowania nielicznych znalezisk tej kultury uniemożliwił stwierdzenie czy mamy do czynienia z pozostałościami osady trwającej od późnego okresu

lateńskiego po schyłek okresu rzymskiego, czy też ludzie przybyli tu co najmniej dwukrotnie. Jednak niewielka liczba obiektów nieruchomych i znalezisk ruchomych, które można by wiązać z kulturą przeworską, skłania nas do przyjęcia tej drugiej hipotezy. Niestety, nie we wszystkich obiektach nieruchomych kultury przeworskiej znalazł się materiał ruchomy na tyle charakterystyczny, aby móc określić dokładniej ich chronologię, a te, dla których udało się to wykonać, należą do fazy starszej. Faza młodsza została wyróżniona jedynie na podstawie materiału luźnego. Dlatego też — ostatecznie — cała problematyka związana z kulturą przeworską została omówiona w niniejszym sprawozdaniu łącznie.

Ludzie zamieszkujący tę osadę pozostawili po sobie resztki budynków, w których mieszkali. Były to domy naziemne, konstrukcji słupowej, oblepione gliną, a pozostały po nich dołki posłupowe i polepa. W pobliżu domów znajdowały się paleniska i jamy. Ludzie ci używali nie tylko prostych, zwykłych glinianych garnków, ale też tzw. naczyń stołowych, zarówno lepionych ręcznie, jak i toczonych na kole. Hodowali bydło, owce, kozy, zapewne też świnię, choć ich kości nie znaleźliśmy. Prawdopodobnie też polowali — niektóre kości mogły należeć do sarny. Można przypuszczać, że uprawiali rolę.

Ponownie ludzie na terenie stanowiska zamieszkali we wczesnym średniowieczu, najprawdopodobniej w 2 połowie X w. i mieszkali jeszcze w wieku XI. Zachowały się po tej osadzie paleniska, jamy i jeden dołek posłupowy. Nie ma żadnych wyraźnych pozostałości po budynkach. Można jednak przypuszczać, że odkryte paleniska znajdowały się pierwotnie w budynkach, a — jeśli to były budynki o konstrukcji ramowej, z belkami podwalinowymi na zrąb — to oczywiście mogły się nie zachować nawet ich ślady.

I znów niewiele możemy powiedzieć o gospodarce ludzi zamieszkujących tę osadę. Była niewielka, może nawet jednodworcza, gdyż w ciągu stu czy może nawet stu pięćdziesięciu lat jej istnienia mieszkańcy musieli odnawiać zabudowania. W jednym z palenisk znaleziono kość nieokreślonego ssaka i bryłkę żużla; nie są to jednak znaleziska, które by gospodarkę ludzi zamieszkujących osadę bliżej charakteryzowały. Można jedynie przypuszczać, że podstawą ich utrzymania było rolnictwo, hodowla, może łowiectwo.

Prawdopodobnie w późnym średniowieczu lub raczej już w czasach nowożytnych okresowo uprawiano na terenie stanowiska rolę i hodowano na pastwisku bydło. O uprawie roli świadczy zachowana na przestrzeni kilku arów warstwa starszej próchnicy. Jedynymi obiektami nieruchomymi, które można by nazwać mieszkalnymi, są niewielkie szałas. Mogły służyć pastuchom lub ludziom pracującym na polu za prymitywne schronienie. Kości zwierzęce znalezione w obiektach nowożytnych mogą być pozostałościami ich pożywienia.

Teren stanowiska był w czasach nowożytnych zalewany przez wodę. Tworzyła ona widoczne w wykopach archeologicznych rozlewiska i rowy (pod jednym z nich znalazł się obiekt z materiałem nowożytnym). Inne rowy zostały wykopane przez człowieka, zapewne w celu jakiegoś tej wody uregulowania. Nie wiemy czy ten okresowy jej nadmiar został spowodowany przez czynniki naturalne, czy też przez działalność ludzką, np. budowę młyna na przepływającym przy stanowisku strumieniu. Nie potrafimy też tych zalań bliżej datować. Zdarzały się one chyba przed parcelacją gruntów w 2 połowie

XIX w., która to parcelacja była związana z reformą agrarną cara Aleksandra II. W jej wyniku powstała zapewne Kolonia Orenice, do której należą pola.

Przed przystąpieniem do badań wykopaliskowych wiedzieliśmy, że stanowisko jest mocno zniszczone — sugerowały to badania sondażowe. Sugestie te się potwierdziły, jednak otrzymane wyniki świadczą, że kompleksowe badania wszystkich stanowisk archeologicznych związane z budową autostrad przynoszą pełniejszy i prawdziwszy obraz naszych dziejów niż wtedy, gdybyśmy ograniczali się do badania jedynie tzw. stanowisk bogatych.

Dziękuję Paniom E. Górskiej, J. Wojtyły-Janiak i E. Wtorkiewicz-Marosik za wykonanie ilustracji do tegoż artykułu, zaś Pani M. Żemigale oraz Panom W. Dudakowi, R. Hermanowi, T. Kurasiniowskiemu, P. Owczarkowi, W. Świętosławskiemu za pomoc w jego przygotowaniu.

Bibliografia

Abramowicz A.

- 1989 *Ceramika z punktów węzłowych dla chronologii stanowiska*, [w:] Łęczycza wczesnośredniowieczna, t. II, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, s. 82-85.

Andrzejewska A.

- 1996 *Średniowieczny zespół osadniczy w Zgłowiączce na Kujawach*, Włocławek.

Balcer B.

- 1983 *Wytwórczość narzędzi krzemiennych w neolicie ziem Polski*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.

Buko A.

- 1990 *Ceramika wczesnopolska. Wprowadzenie do badań*, Wrocław.

Dąbrowska T.

- 1973a *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Karczewcu, pow. Węgrów*, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, t. II, s. 385-531.
1973b *Wschodnia granica kultury przeworskiej w późnym okresie laterańskim i wczesnym okresie rzymskim*, MSW, t. II, s. 127-253.

Dobrzańska H.

- 1980 *Zagadnienie datowania ceramiki toczonej w kulturze przeworskiej*, „Archeologia Polski”, t. XXIV, z. 1, s. 87-152.
1990 *Osada z późnego okresu rzymskiego w Igołoni, woj. krakowskie, część I i II*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.

Dzieduszycki W.

- 1982 *Wczesnoniejsza ceramika kruszwicka w okresie od poł. X do poł. XIV w.*, Wrocław.

Gedl M.

- 1975 *Kultura łużycka*, Kraków.

Godłowski K.

- 1977 *Materiały do poznania kultury przeworskiej na Górnym Śląsku (część II)*, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, t. IV, s. 7-237.

Grygiel R., Jurek T.

- 1996 *Doliwowie z Nowego Miasta nad Wartą, Dębna i Biechowa. Dzieje rezydencji i ich właścicieli*, Łódź.

Jadczkowska I.

- 1986 *Wczesnolaterńskie cmentarzysko kultury łużyckiej na stanowisku 1 w Piaskach Bankowych, województwo skierniewickie*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, Seria archeologiczna, nr 33, s. 207–242.
- 1992 *Najstarsze materiały kultury pomorskiej w Polsce środkowej*, [w:] *Ziemie polskie we wczesnej epoce żelaza i ich powiązania i innymi terenami*, Rzeszów, s. 219–240.
- 1998 *Ciałopalne cmentarzysko ludności kultury łużyckiej okresu halsztackiego D z Zalewu II, województwo sieradzkie*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, Seria archeologiczna, nr 35, s. 15–88.
- 2001 *Późne stadia rozwoju kultury łużyckiej w Polsce Środkowej (na podstawie wybranych stanowisk)*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, Seria archeologiczna, nr 41, s. 81–134.

Jążdżewska M.

- 2001 *Piec garncarski z okresu późnorzymskiego w Siemiechowie st. 2, gm. Widawa, woj. łódzkie, na tle ośrodków produkcji garncarskiej w Polsce*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, Seria archeologiczna, t. 41, s. 253–265.

Kajzer L.

- 1986 *Opracowanie zbioru ceramiki naczyniowej z „wieży Karnkowskiego” zamku w Raciążku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. XXXIV, nr 2, s. 119–225.
- 1991 *W sprawie waloryzacji masowych zbiorów ceramiki późnośredniowiecznej i nowożytniej*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. XXXIX, nr 4, s. 467–484.

Kruppé J.

- 1981 *Garncarstwo późnośredniowieczne w Polsce*, cz. 1–2, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.

Liana T.

- 1970 *Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 35, z. 4, s. 429–491.

Malinowski T.

- 1989 *Kultura pomorska* [w:] *Pradzieje ziem polskich*, t. I, cz. 2, red. J. Kmieciński, s. 716–753.

Marchelak I., Matysiak J., Moszczyński J., Papiernik P.

- 2000 *Wyniki ratowniczych badań archeologicznych na terenie odkrywki „Szczerców” KWB „Bełchatów” S.A. na stan. 11 w miejscowości Kolonia Chabielice, gm. Szczerców, woj. łódzkie*, [w:] *Badania archeologiczne na terenie odkrywki „Szczerców” Kopalni Węgla Brunatnego „Bełchatów” S.A.*, 1, Łódź, s. 201–315.

Moszczyński J.

- 1994 *Sprawozdanie z badań na cmentarzysku kultury przeworskiej z późnego okresu wpływów rzymskich w Kutnie (st. 6), woj. płockie*, „Łódzkie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 1, s. 87–96.

Muzolf B.

- 2002 *Kompleks osadniczy z okresów halsztackiego i lateńskiego*, [w:] *Badania archeologiczne na terenie odkrywki „Szczerców Kopalni Węgla Brunatnego „Bełchatów” S.A.*, 2, Łódź, s. 121–384.

Ołędzki M.

- 2000 *Cmentarzysko z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu rzymskiego w Wólce Domaniowskiej koło Radomia, Łódź.*

Osada

- 2002 *Osada z epoki brązu i okresu halsztackiego w Chrzastowie Folwarcznym 1, gmina Parzęczew, pow. zgierski, woj. łódzkie. Autostrada A 2, Archeologiczne Zeszyty Autostradowe Instytutu Archeologii i Etnologii PAN, z. 1, red. J. Maik, Łódź.*

Poliński D.

- 1996 *Przemiany w wytwórczości garncarskiej na ziemi chełmińskiej u schyłku wczesnego średniowiecza i na początku późnego średniowiecza, „Archeologia Historica Polona”, t. IV, Toruń.*
- 1992 *Późnośredniowieczne i nowożytnie naczynia ceramiczne na trzech nóżkach ze Strzelna, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Archeologia”, t. 20, 1992, s. 63–109.*

Tomczak E.

- 1993 *Materiały z osady późnego okresu rzymskiego w Mysłowicach-Imielinie, woj. Katowice, stanowisko 16, [w:] Osada produkcyjna kultury przeworskiej z późnego okresu rzymskiego w Mysłowicach-Imielinie, woj. Katowice, „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu, Archeologia”, z. 13, Bytom, s. 7–132.*

Węgrzynowicz T.

- 1979 *Kultura grobów kloszowych, [w:] Prahistoria ziem polskich, t. IV, red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, s. 169–178.*
- 1984 *Uwagi o kulturze grobów kloszowych na Mazowszu i Podlasiu w świetle próby typologicznej klasyfikacji ceramiki, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 49, z. 1, s. 3–15.*

Ząbkiewicz-Koszańska H. A.

- 1958 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Łodzi-Rudzie Pabianickiej, „Przegląd Archeologiczny”, t. 10, s. 237–285.*